ISSN 2729-9767

Bulletin IVPR

July 2022
Vol 3 Issue 7

Klára Vítková Rulíková

Rodinná politika éry normalizácie: fenomén „Husákove deti“

Inštitút pre výskum práce a rodiny
2022

Inštitút pre výskum práce a rodiny

Rodinná politika éry normalizácie: fenomén „Husákove deti“

Klára Vítková Rulíková

PaedDr. Mgr. Klára Vítková Rulíková je česká učiteľka, lektorka a odborníčka na rodinu s viacerými deťmi. V rokoch 2008 – 2010 pracovala ako riaditeľka Odboru rodiny a dávkových systémov na Ministerstve práce a sociálnych vecí ČR. Je zakladateľkou a predsedníčkou českého Klubu dvojčiat a viacerčiat, ako aj autorkou niekoľkých kníh o vývoji a výchove dvojčiat.

Než sa zamyslíme nad rodinnou politikou v období 70. a 80. rokov minulého storočia, mali by sme si položiť otázku, aké sú ciele rodinnej politiky. Je nejaký rozdiel medzi politikou rodinnou a populačnou? Je vôbec dobré zasahovať do niečoho tak súkromného, ako je rodina? A ak áno, potom za akým účelom?

Problém nastáva už u samotného pojmu rodina. Máme niekde jej definíciu, od ktorej by sme sa mohli odraziť? Isteže, máme rôzne sociologické definície rodiny, a každý z nás tak nejako podvedome tuší, čo je rodina, ale právny poriadok rodinu nijako bližšie neurčuje. Je teda vôbec možné koncipovať rodinnú politiku, keď nemáme ujasnené, čo rodina je a kto všetko ju tvorí? Aké opatrenia máme prijať na jej podporu? Pomohli rodinám podporné programy zo 70. a 80. rokov minulého storočia, alebo boli zbytočné?

Otázok je veľa, odpovedí málo. Nie však na otázku, kto sú „Husákove deti".

Sú to plody silnej populačnej vlny v Československu na počiatku éry tzv. normalizácie, teda v dobe, keď bol generálnym tajomníkom ÚV KSČ a neskôr i prezidentom ČSSR Gustáv Husák. Zdá sa byť nesporné, že propopulačná politika vtedajšieho režimu významne prispela k rastu pôrodnosti (úhrnná plodnosť v roku 1974 – teda počet detí prepočítaný na jednu matku – bola 2,4!). Nie všetci však s touto interpretáciou súhlasia; niektorí odborníci dávajú vtedajší baby boom do súvislosti s populačne silnou povojnovou generáciou žien prichádzajúcou do veku svojej maximálnej plodnosti. Či už tak alebo onak, v tej dobe boli rodinné dávky a ďalšie prorodinné výhody koncipované tak, že zvýhodňovali viacdetné rodiny pred rodinami bez detí, či tie len s jedným dieťaťom.

Na počiatku 70. rokov a po celé roky 80. tvorila hlavné ciele rodinnej politiky politika sociálna a propopulačná. Všetky tzv. sociálne práva boli viazané na zamestnanecký status (platilo to napr. o previazanosti rodinných dávok na nemocenské poistenie či zdravotníckej starostlivosti na zdravotné poistenie), a to na základe princípu plnej zamestnanosti, zaistenej štátom vyžadovanou povinnosťou pracovať. Sociálna a rodinná politika, konkrétne niektoré ich opatrenia, však pre rodiny nepredstavovali len určitú pomoc, ale aj necitlivé zásahy do súkromia, mimo iného tým, že rad rodinných funkcií bol prenesený na verejné inštitúcie. Z dávok na podporu rodín boli vyplácané prídavky na deti ako doplnok veľmi nízkych platov (boli tak súčasťou mzdovej politiky i nástrojom populačnej politiky), odvíjajúce sa od počtu detí v rodine a zvýhodňujúce viacdetné rodiny. Fakt, že dávka nebola adresovaná na dieťa a jej vyplácanie záviselo od dodržiavania pracovných povinností rodičmi, rovnako ako aj odvodzovanie jej výšky od počtu detí, bol však neskôr kritizovaný.

V roku 1970 (zákonom č. 154/1969 Zb.) bola zavedená nová dávka, materský príspevok, vyplácaný v súvislosti s predĺžením materskej dovolenky a určený na zaistenie starostlivosti o druhé a ďalšie dieťa do jedného roku veku, pričom nárok naň bol podmienený zamestnaním (pracovnou činnosťou) v posledných dvoch rokoch pred pôrodom. Od roku 1971 bol príspevok vyplácaný aj ekonomicky neaktívnym ženám a poskytovanie nároku bolo predĺžené do dvoch rokov najmladšieho dieťaťa (zákon 107/1971 Zb.). V roku 1988 bol tento nárok predĺžený do troch rokov najmladšieho dieťaťa. Od roku 1987 mal nárok na príspevok i muž, starajúci sa aspoň o jedno dieťa do veku dvoch rokov, ak nežil s partnerkou alebo ak sa jeho manželka nemohla z vážnych dôvodov o dieťa starať.

Materská dovolenka bola v roku 1970 predĺžená do dvoch rokov veku dieťaťa a v roku 1987 až do jeho tretích narodenín. Z ďalších dávok bolo matkám vyplácané pôrodné, ak spĺňali zákonnú podmienku stanovenej doby poistenia. Išlo, rovnako ako dnes, o jednorazovú peňažnú dávku. V rokoch 1971 – 91 činilo pôrodné 2000 Kčs, pri viacpočetnom pôrode však bolo vyššie (nešlo o prostý súčet dávok na jedno dieťa).

Na podporu rodín bola zameraná i vtedajšia daňová politika, zvýhodňujúca rodiny s viacerými deťmi. Ak poplatník preukázal vyživovaciu povinnosť voči trom a viacerým osobám, znižovala sa mu daň zo mzdy najmenej o 30 percent. Naopak poplatníkom vo veku 25 – 50 rokov, ktorí nevyživovali žiadnu alebo len jednu osobu, sa daň podľa zákona č. 76/1952 Zb. o dani zo mzdy o 60 percent zvyšovala.

Opatrenia na podporu rodín boli nasmerované aj do bytovej politiky, pretože Československo v období od druhej svetovej vojny čelilo vážnym problémom vyplývajúcim z nedostatku bytov. Tento problém ešte prehĺbilo oneskorenie pôvodne plánovanej hromadnej výstavby bytov o 15 – 20 rokov. Ani výrazné zvýšenie bytovej výstavby v priebehu 70. rokov nedostačovalo na pokrytie jej deficitu, preto tento problém pretrvával až do začiatku 90. rokov. Nedostatok bytov sa pritom týkal predovšetkým mladých manželstiev a rodín s deťmi, ktoré získali vlastný byt až po narodení posledného plánovaného dieťaťa. Tento problém bol po celé povojnové obdobie jednou z hlavných príčin neuspokojivej úrovne reprodukcie a núteného spoločného bývania mladých rodín v bytoch rodičov; a prispieval k zníženej stabilite niektorých manželstiev i k vyššej rozvodovosti. Bytová politika štátu, tento formálne uznávaný a presadzovaný nástroj propopulačnej politiky, sa navzdory monopolu na výstavbu bytov a hospodárenia s nimi nakoniec príliš neosvedčila.

Určitú inováciu predstavovali opatrenia z roku 1973, zavádzajúce tzv. novomanželské pôžičky so štátnym príspevkom a s výhodným úročením a odpismi

časti splátok po narodení dieťaťa, teda podpora mladým manželom, aby si mohli dovoliť družstevný alebo vlastný byt, prípadne i jeho zariadenie. Výška pôžičky v tej dobe bola približne rovná pracovným príjmom za 1,3 roku. Podľa odhadov využili možnosť čerpať túto pôžičku tri štvrtiny rodín, ktoré spĺňali zákonné podmienky nároku. Išlo teda o pomerne efektívnu a verejnosťou vítanú podporu.

Z ďalších opatrení, ktoré môžeme z dnešného pohľadu považovať za nástroje rodinnej politiky, je možné menovať subvencovanie detského priemyslového tovaru, oblečenia a školských pomôcok, dotované cestovné, zvýhodnené sadzby na deti v predškolských zariadeniach, bezplatnú školskú dochádzku, finančne podporované voľnočasové aktivity detí a preventívnu lekársku starostlivosť o deti v rámci bezplatného zdravotníctva (to znamená plateného z peňazí všetkých daňových poplatníkov).

Propopulačné opatrenia zo začiatku 70. rokov, pozostávajúce predovšetkým z rozšírenia okruhu žien spĺňajúcich podmienky nároku na materský príspevok na všetky ženy bez ohľadu na ich ekonomickú aktivitu, zo zvýšenia dávok v materstve a pre rodiny s deťmi a zo zavedenia novomanželských pôžičiek, spolu so zlepšením bytovej výstavby a s dobudovaním siete predškolských zariadení, prispeli k vytvoreniu prorodinnej klímy, podporujúcej zakladanie rodín a rodenie detí. Orientáciu mladých ľudí na rodinný život ovplyvnila tiež izolácia Československa od západných krajín. Zároveň bola do určitej miery sprísnená prax interrupčných komisií. Takže nie je možné spochybniť fakt, že opatrenia zavedené v ére tzv. normalizácie mali výrazne propopulačný dopad.

V súčasnej dobe (v Česku) nemáme ucelený a celým politickým spektrom rešpektovaný koncept rodinnej politiky. Rodinná politika neakcentuje rodinu ako celok, jej opatrenia smerujú skôr na jednotlivých členov rodiny, čo má negatívny dopad na súdržnosť rodiny. Prejavuje sa to aj nízkou sobášnosťou a vysokou rozvodovosťou.

Terajšia (česká) rodinná politika je akosi „všeobjímajúca“ a zároveň „nič neriešiaca“. Zameranie sa na podporu návratu matiek na pracovný trh, zaistenie dostatku miest v inštitúciách, poskytujúcich starostlivosť o malé deti (jasle, detské skupiny, materské škôlky), ale aj napr. náhradné výživné, prídavky na deti, ktoré boli doteraz skôr „dávkou pre chudobných“, rovnako ako aj pôrodné, nevedú k tomu, aby rodina bola spoločensky vnímaná ako hodnota, na ktorej môže štát stavať svoju budúcnosť. Ono sprofanované „rodina je základ štátu“ je totiž stále platné. Ak nebudú v rodinách deti, hrozí, že štát skrachuje. Už teraz je možné vidieť, ako štátna kasa bojuje s výškou vyplácaných dôchodkov. Pri súčasnej (českej) pôrodnosti 1,7 dieťaťa na matku, ktorá nevedie ani k prostej reprodukcii (2,1 dieťaťa

na jednu matku), nebude za pár desiatok rokov produktívna časť spoločnosti schopná zarábať si na dôchodky pre seniorskú časť spoločnosti.

V 90. rokoch sme pri dobrom úmysle zbaviť sa všetkých socialistických „vymožeností“ a zásahov do života jednotlivcov i rodín neúmyselne vyliali z vaničky aj dieťa. Dnes si už snáď smieme priznať, že nie všetko, čo sa robilo pred rokom 1989, bolo zlé. Prídavky na deti viazané na zamestnávateľa (pretože už nemáme povinnú zamestnanosť, vraciame sa k tomuto princípu formou úľav na daniach), progresívne prídavky na deti (dnes už je možné počuť návrhy na podobné zvýhodňovanie rodín s viacerými deťmi), novomanželské pôžičky či znížená daň na detský tovar i bytová politika (aj keď jej realizácia nebola v žiadnom prípade optimálna), mali svoj zmysel.

Súčasná (česká) rodinná politika, bohužiaľ, stále zaostáva za potrebami súčasných rodín, ale i za potrebami štátu, pre ktorý len rodiny s deťmi môžu zaisťovať budúcich daňových poplatníkov, a teda aj jeho prosperitu.

Pôvodne publikované v zborníku Rodina jako středobod života zdravé spoločnosti, vydala Společnost pro svatováclavská studia, Praha 2021.

Ilustračné foto na obálke: Jakub Matyáš, www.unplash.com

BULLETIN IVPR

ročník 3 (2022)

Vydáva Inštitút pre výskum práce a rodiny,
Špitálska 25, 27, 812 41 Bratislava
IČO 308 47 451
ivpr@ivpr.gov.sk, www.ivpr.gov.sk
Vychádza 12 x ročne. NEPREDAJNÉ.
ISSN 2729-9767
EV 6041/22

Ďalšie informácie o IVPR získate na webových stránkach
www.ivpr.gov.sk